

FEHÉR KATALIN

Reformkori prédikációk és beszédek a nevelésről

A reformkorban a politikai élet megélénkülése, a művelődési igények növekedése nyomán a társadalom szélesebb rétegei váltak rendszeres olvasókká. A felvilágosodás időszakához képest jóval több hírlap, folyóirat, és könyv jelent meg magyar nyelven. Ennek ellenére, ugyanúgy, mint a felvilágosodás korában, még mindig az egyházi beszéd, a prédikáció maradt a nyilvánosság legfőbb fóruma, hiszen az ország lakosságának 79 százalékát kitevő parasztság nagy része analfabéta volt. A prédikáció azokat is bevonta a közügyekről való közös gondolkodásba, akik az egyéb lehetőségekből – éppen írástudatlanságuk miatt – kimaradtak.

A katolikus és a protestáns papság még a reformkor időszakában is igen jelentős, és nagy befolyással bíró értelmiségi rétegnek számított. Olyan értelmiségiekről van szó, akik egyszerre voltak európaiak, és hazájuk sorsáért aggódó patrióták, akik külföldről hozott tudásukat, itthoni tapasztalataikat a reformkor szolgálatába állították. Természetesen nem minden pap volt ilyen, de a fennmaradt prédikációk arról tanúskodnak, hogy sokan voltak köztük, akik egyházi beszédek révén, széles körben terjesztették a reformeszméket. „Kiáltó szó vagyunk a pusztában” fogalmazta meg a papok szerepét a közéletben az egyik reformkori szerző.

Az alkalmi prédikációk, temetési beszédek lehetőséget teremtettek arra, hogy a legkülönbözőbb témákról fejtsék ki nézeteiket. A temetéshez, vagy egy ünnepi eseményhez kapcsolódó prédikáció társadalmi eseményszámba ment ebben az időben. Egy-egy nevezetes ember temetésén például a kiterjedt rokonságon kívül ott volt az elhunyt háza népe, cselédsége, alárendeltjei, egykori tisztviselőtársai, barátai, a közeli iskola diáksága; férfiak és nők, öregek és ifjak többnyire vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Olyan eseteket is ismerünk, amikor a temetési beszéd valóságos színjátékká alakult, egyes részeit éneketétek vagy versek választották el, amelyeket a diákság adott elő. A nagyszámú közönség előtt elhangzó ünnepi vagy temetési szónoklatokat tehát jól ki lehetett használni egy-egy aktuális, sokakat foglalkoztató gondolat felvetésére és részletes kifejtésére is. A prédikációk témái igen változatosak voltak. E beszédek többsége kéziratos formában maradt ránk, de sok közülük nyomtatásban is megjelent. A szóban elhangzott beszédek természetesen nagymértékben különböztek a cenzúrázott nyomtatott változattól, elhangzásukkor a szónokok nyilvánvalóan sokkal nyersebben mondhatták ki gondolataikat. Ha lehántjuk róluk, még a reformkorban is „kötelező”, gyakorta cikornyás, dagályos fogalmazást, sokszor kerek gazdasági, politikai, művelődési, természettudományi, történelmi értekezést kapunk, mely a korszak nagyon is aktuális

problémáit elemezte. A távoli vidékeken, kis településeken szolgáló papok közül sokan feladatuknak tekintették a hasznos ismeretek terjesztését, a falusi nép felvilágosítását. A prédikációra úgy tekintettek, mint a számukra rendelkezésre álló egyetlen közlési lehetőségre, amelyet igyekeztek is kihasználni.

A beszédek témái között gyakran bukkan fel a nevelés. A 19. század 30-as, 40-es éveiben a katolikus és protestáns papoknak nagy szerepük volt abban, hogy a nevelésre vonatkozó reformeszmék eljutottak az emberekhez, köztük az írástudatlanokhoz is. A papság egy, a társadalmi reformok iránt érdeklődő része felismerte, hogy a reformok, így a nevelésügyi reformok szükségességéről is, meg kell győzni a híveket. Számos ilyen jellegű beszéd hangzott el a templomokban különböző jeles események, vagy temetések alkalmával. Ezek többsége kéziratban maradt fenn, de sokat ki is nyomtattak. Az egyházi beszédek értékes adalékokkal szolgálnak a hazai neveléstörténeti kutatások számára arról, hogy a reformkorban milyen jellegű nevelésügyi kérdéseket tartottak annyira fontosnak, hogy széles hallgatóság előtt, nyilvánosan beszéljenek róla. A széles közönséghez szóló templomi és temetési beszédekben a papok próbáltak megmagyarázni a hallgatóságnak olyan nagy horderejű, a reformkorban előtérben álló kérdéseket, mint a nép tudatlanságának megszüntetése, művelésének szükségessége, a népiskolák állításának fontossága, a tanítók megfelelő képzése.

A beszédek hatását nehéz felmérni, hiszen csak feltételezéseink lehetnek a hallgatóság nagyságáról és összetételéről. Azt azonban tudjuk, hogy a templomi és halotti beszédek hallgatósága korra, nemre, társadalmi helyzetre való tekintettel meglehetősen heterogén volt. Férfiak, nők, gyermekek, idősök és fiatalok, írástudók és analfabéták, nemesek, mesteremberek, földművelő parasztok hallgatták ezeket a beszédeket.

Szűkebb közönséghez szóltak azok a beszédek, melyeket iskolákban mondtak el, különféle jeles események, tanévnyitók, vizsgák, ünnepségek, tanári beiktatások alkalmával. A szónok itt az iskola igazgatója vagy valamelyik tanára volt, a hallgatóság pedig az iskola tanáraiból, tanulóiból, szüleikből és városi előkelőségekből állt. A hallgatóság összetétele lehetővé tette a magasabb szintű eszmefuttatást, érvelést és véleménynyilvánítást, hiszen a célközönség, a hallgatóság, a képzetebb városi lakosok közül került ki.

A továbbiakban a hatalmas reformkori anyagból válogatva elemzünk néhány jellemző nevelési tárgyú egyházi és iskolai beszédet, abból a célból, hogy bemutassuk, milyen témák foglalkoztatták a szónokokat, milyen eszmék jutottak el a hallgatósághoz.

Prédikációk. Beke Sámuel zilahi református lelkész¹ nyomtatásban megjelent prédikációiban² gyakran nevezte magát néptanítónak. A szószerket közéleti fő-

¹ Beke Sámuel (1803–1836) református lelkész. Tanulmányait a zilahi és a kolozsvári református kollégiumban végezte, majd a Bethlen család udvari papjaként működött Bethlenben. 1828-tól haláláig Zilahon lelkész.

rumnak tekintette, és legfőbb feladatának azt tartotta, hogy a prédikációt, mint a népnevelés szerinte leghatékonyabb szöcsövét arra használja, hogy a kor haladó gondolatait közvetítse a szélesebb közönségnek, köztük az írástudatlan rétegeknek is.³ Több prédikációjában is találunk nevelési vonatkozású részeket.

1828-ban jelent meg *A tudomány világosság* című beszéde, amelyet az „Evangélico Reformátum Nemes Gymnasium Iskolai Esztendeje kezdetének alkalmatosságával” mondott el.

Az emberi élet rendeltetése – Beke szerint az –, hogy „értelmesen, azaz: a dolgok természetével megegyezőleg cselekedhessünk”. A tudomány feladata, hogy feltárja az emberek számára a természet és a társadalom felszíni jelenségei mögött rejtőző titkokat. Aki nem tanul, nem is képes világosan látni és gondolkodni. Nézete szerint a tudás, a megismerés, a világosságot teremtő tudomány arra szolgál, hogy az ember méltó tagja lehessen a társadalomnak, hogy „polgári Jussai” világosak legyenek számára. A gondolkodó, tanult ember „méltó jussal kívánja meg a társasági főhatalomtól, hogy ötlet emberi rendeltetéséhez képest testi-lelkiképpen boldogítsa, tökéletesebbítse, világosítsa, hogy a gondolkodást és szólást, ezt a lélek szabad létezését tőle el ne fojtsa, sérelmeit orvosolja”. Aki tudatlan, azt könnyű „vakon vezetni” vagy „erőszakkal hajtani”. „Hol a köznép vak tudatlanságban tartatik,” – állapítja meg Beke, ott nép „az uralkodó kényének játéka, a tisztviselők henye csalárdságának adózója, lelki testi nyomorékja”. A tudás legfőbb haszna tehát az, „hogy a setétség ártalmaitól megszabadít, – ellenben polgári szent jussainkkal megismerkedtet”.

„Áldott jótéteményűek a társaságra nézve a világosító és melegítő tudományok, melyek a hazának és nemzetnek kötelelességeiket tisztán esmerő s híven betöltő főket... nevelnek”. Beke Sámuel a tanulás és a polgárosodás között tehát közvetlen összefüggést lát.

1834-ben, a kolozsvári Farkas utcai templomban mondta el „Igazság és tévelygés” című prédikációját nagyszámú hallgatóság előtt. A beszéd hatalmas sikert aratott, kézíratos másolatokban terjesztették, így maradt fenn.⁴ A viharos erdélyi országgyűlés alatt elhangzott „templomi elmélet” (ahogyan Beke fogalmaz) tartalmazza mindazokat a gondolatokat, amelyekért a reformellenzék küzdött.⁵

² Nyomtatásban megjelent prédikációi: *A közönség keserve három énekben. Pataki Sámuel végső tisztességtételén.* Kolozsvár, 1824.; *A tudomány világosság. Egyházi beszéd.* Kolozsvár, 1828.; *Emlékbeszédnek néhai id. Zilahi ifj. Kiss Ferencz és Kiss Ferenczné végtisztességtételekre.* Kolozsvár, 1832.; *Sírjatok a sírókkal. Gyászbeszéd Kiss Katalin felett.* Kolozsvár, 1832.; *Imádságok br. Bánffy Sarolta felett.* Kolozsvár, 1834.; *Vasárnapi beszédei I–II.* Kiadta Nagy Ferenc. 1837–1840.

³ Vö: BENKŐ Samu: *Beke Sámuel élete és halála.* In: Uő: *A helyzettudat változásai.* Bukarest, 1977. 151.

⁴ „Beke Sámuel két elmélkedése. Igazság és tévelygés.” ff. 1–9. OSZKK Quart. Hung, 1966. Megjelentetésére a kor cenzúráviszonyai közt gondolni sem lehetett.

⁵ Feltételezések szerint Beke korábbi liberális-demokratikus szellemű prédikációi adták az ötletet a reformmozgalom vezetőinek, hogy éppen őt kérik fel az országgyűlés ideje alatt e beszéd megtartására.

Mint 1828-as beszédében, Beke itt is abból indul ki, hogy a tanulás, a nevelés mennyire fontos a helyes a gondolkodás kialakításában, mely az értelmes cselekedetek alapja. „Az ember nem születik, hanem lesz, s amivé lesz, jobbára a nevelés által lesz” – szögezi le. Erőteljesen bírálja kor nevelési-oktatási rendszerét. A társadalom szűk rétegei jutnak csak iskolába, és akik részesülnek is az oktatás áldásaiban, azok sem nyernek sokat, hiszen a nevelés során nem fejlesztik egyformán „a testi-lelki tehetségeket”. „Ha a lélek míveltetik is, a test parlagon hever, mintha az ember egyedül szellemi lény, egyedül lélek, nem pedig test is volna”. Haszon-talan ismeretek tömegét sulykolják az ifjak fejébe, nem törekszenek arra, hogy gondolkodni, helyesen ítélni tanítsák meg a gyermekeket. Olyan tömegeket nevelnek értelmes emberi lényekből, akiket, mivel gondolkodni, és véleményt alkotni nem tudnak, a kormányzat „kénye kedve szerint arra s oda mozgat, hova néki tetszik.” A kormányzat szerint a köznépet tudatlanságban kell tartani, éppen azért, hogy ne is legyen képes helyzetét átlátni. Pedig, ha a társadalmat úgy szemléljük, mint egy épületet, „annak alapját a földművelő osztály teszi, falait a megvetőleg, gúnyral nevezett nép.” Az uralkodó, aki mindent meghatároz, csak az épület tetejére biggyesztett „gomb, csillag, csak cifraság, nélkülek talám ellehetnének” – vallja Beke. Nincs jobb véleménnyel a nemességről sem. Nézete szerint a nemesek ingyenélők. Születési előjogaikra hivatkozva „ingyen hevernek, pazarolnak,” semmi hasznos tevékenységet nem végeznek.

A prédikáció utolsó részében Beke javaslatokat fogalmaz meg. Nevelni, tanítani kell az embereket, meg kell tanítani őket gondolkodni, ítélni, cselekedni saját maguk és a köz érdekében. „Nyissuk fel szemünket, mert azért adá Isten őket, hogy lássunk velök, s ne engedjük magunkat mástól vakíttatni.” – vallja.

Egy másik prédikációjában,⁶ melyet 1835. április 26-án mondott el a zilahi református templomban V. Ferdinánd trónra lépése alkalmából, még tovább ment. A trónra lépő uralkodó feladatairól szólva azt hangsúlyozza, hogy „a fejedelmek csak a polgári társaságnak megbízottjai, kikre azok a közakarat végrehajtását bízák.” Figyelmezteti a császárt, hogy nem azok a nagyok, akik „sokakon uralkodnak, hanem kik befolyhatásuknál fogva sokakat szolgálnak.”⁷

Beke Sámuelnek az előbbieken ismertetett prédikációiból olyan polgári eszméket ismerhetett meg a zilahi és a kolozsvári templom közönsége, melyek felvetődtek a pozsonyi országgyűlési ifjak társaságában, a kolozsvári kaszinóban, a sajtóban, könyvekben, és mindenütt a reformkori Magyarországon. Olyan emberekhez is eljutottak így ezek az eszmék, olyanokat is gondolkodásra késztettek, akik nem tudtak olvasni.

⁶ „Beke Sámuel két elmélkedése. A keresztyén tisztviselők szép hivatása.” OSZKK Quart. Hung. 1966. ff. 9–22.

⁷ E prédikációja miatt Beke Sámuel perbe fogták, eltiltották a templomi szolgálattól. A hosszú, egy évig tartó egyházi eljárás végén ugyan felmentették, de ezt követően világi bírósági ügy is indult. A tüdőbajjal küzdő Beke azonban ezt már nem érte meg, a sok izgalom siettette halálát.

A Salamon József által szerkesztett *Erdélyi Prédikátori Tárban* jelent meg Herepei Károly református lelkész „Oskola –alapításra buzdító beszéd”⁸ című prédikációja, melyet 1832. május 6-án mondott el a kolozsvári „külső református templomban”.

Herepei Károly⁹ kiváló szónok volt. A kortársak emlékezete megőrizte, hogy egy-egy beszéde alkalmával olyan tömeg gyűlt össze, hogy sokan, akik a templomba nem értek be, az utcán hallgatták szavait.

Beszédében abból indul ki, hogy míg külföldön „a világosodás szép napja magasra hágott” addig hazánkban „a nép között nagy tudatlanság és setétség uralkodik.” Külföldön az ország lakosainak jelentős része tanul, művelődik, nálunk „maroknyi kicsin” csoport részesedik a művelődési javakból. Nálunk a szegény emberek gyermekei „magokra hagyva nőnek mint a mezei burján”, hiszen nem járnak, nem járhatnak iskolába. Nem azért, mintha a szegény szülők „nem kívánák gyermeköket” iskolába járatni. „De van egy nagy ellenség, mely hatalmasabb mindennél, és ez a szükség.” Szülők nagy tömegei alig tudnak gyermekeiknek „egy falat kenyeret nyújtani, nemhogy még lelki művelődésekre ügyelhetnének.” Ezért a legfőbb feladat iskolák állítása „ahol mindkét nemi lévő gyermekek a lehető legjobb móddal ingyen taníttassanak.”

Herepei, mint pap, a „meggyőzés fegyverét” használhatja csak, hogy híveit az iskolák állításának „nagy hasznáról, s boldogító befolyásairól” meggyőzze.

„Az oskolák az emberi művelődésnek mívhelyei, s ezek nélkül társasági együtt-létünk nem egyéb, mint egy gyülevész ember-csoport állati sereglése” – vallja. Történeti példákon bizonyítja, hogy nagy uralkodóink (Szent István, Mátyás király, Bethlen Gábor, Mária Terézia) mind törekedtek arra, hogy az oktatásügy fejlődjön. Most is ezt kell tenni. Ha az uralkodó nem segít, társadalmi összefogásból kell megteremteni a népiskolákat. „Elkerülhetetlenül szükséges, hogy minden faluban és városban apróbb gyermeknevelő-előoskolák legyenek” a szegény nép gyermekei számára. Ezekben az iskolákban fejleszthető ki a nép gyermekeinek értelme, de itt „szelídülnek erkölcei is”, hiszen „amint világosul a fő, úgy melegül a szív” – vallja Herepei. A gyermek lelke „olyan, mint egy tiszta papíros melyre még semmi sincs írva, de amellyre akármit lehet írni; szíve mint egy lágy anyag a mester kezei között, melyből az tetszése szerint angyalt vagy ördögöt formálhat.” Éppen ezért kellenek a jó tanítók és jó iskolák, hogy azokban jó embereket, igaz hazafiakat, hasznos polgárokat neveljenek a hazának.

Egy város, egy közösség is sokat tehet azért, hogy a szegény nép gyermekei tanulhassanak. Közadakozásból fel lehet építeni, és működtetni lehet egy népiskolát. Felszólítja a hallgatóságot, hogy mindenki erejétől függően áldozzon erre a célra.

⁸ HEREPEI Károly: *Oskola-alapításra buzdító beszéd*. = Erdélyi Prédikátori Tárban II. füzet. 1834. 124–152.

⁹ Herepei Károly (1802–1871) református lelkész, tanár, az akadémia levelező tagja. Tanulmányait Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden, majd Bécsben és Göttingában végezte. 1825-től Kolozsváron papként, 1834-től a Kolozsvári Református Kollégiumban, 1835-től a Nagyenyeden működött tanárként. 1841-ben Vízaknára hívták papnak. Itt működött haláláig.

Ha az ország más városaiban és falvaiban is így tennének „eljön az a boldog idő, mikor a magyar haza áldott földjén minden falu kebelében jól elrendezett nemzeti iskolák lesznek, mikor az értelmesség és világosodottság olly közönséges lesz, hogy mindenki legalább írni olvasni tud, mikor a magyar paraszt gazdasági könyvekből tanulja meg, mint kelljen saját földjét jobban művelni, s az innep napokon vagy hosszú téli estéken felesége s értelmes gyermekei közt karikában ülve hazai hírlapokból olvassa előttök a bel-és külföld nevezetesebb történeteit.” „Higgyetek – folytatja a szónok, és hitetek legyen munkás. Építsetek iskolákat a köznép gyermekei számára!”

Talán ez a prédikáció is hozzájárult ahhoz, hogy tíz évvel később felépülhetett a hidelvei népiskola, melynek felszentelése alkalmával, 1843. november 5-én, Herepei Károly öccse, a szintén református lelkész Herepei Gergely prédikált, aki szintén kiváló szónok, a köztügyek, köztük a nevelésügy iránt elkötelezett aktív közéleti ember volt.¹⁰

A prédikáció¹¹ elején a lelkész köszönetet mond mindazoknak, akik hozzájárultak a népiskola felállításához, így a református egyháznak, a városnak, és azoknak a magánembereknek, akiknek adományai révén felépülhetett az iskola. Megemlíti, hogy ezelőtt tíz évvel ő házról házra járva apródonként gyűjtötte össze a szükséges összeg egy részét. Mint az iskola egyházi felügyelője, személy szerint fontosnak tartotta, hogy ne csak egy iskolaépület emelkedjen a semmiből, hanem egy olyan intézmény, mely sokféle célt szolgál, nemcsak a tanítást. Felismerve, hogy egy iskola nemcsak a gyermekek oktatását, nevelését, hanem a felnőttek művelését is szolgálhatja, úgy rendelkezett, hogy az új iskolában a minden reggel és este tartott istentiszteleten ne csak a gyermekek, hanem szüleik, és a környék idősebb lakosai is részt vehessenek. Hogy lehetőséget teremtsen „a legszegényebbeknek is azon jótétemény használására, melyet a hasznos könyvek olvasása nyújt” olvasó társaságot alapított, könyveket vásárolt, és egy kis népkönyvtárt alapított, melyet az iskolában helyezett el. Itt minden vasárnap bárki, gyermek és felnőtt helyben olvashat, vagy kikölcsönözheti a könyveket. Áll tehát a népiskola, mindenki hasznára. Kéri ezért a szülőket, „akiknek igen nagy befolyások van a gyermek jövődjére”, hogy küldjék gyermeküket az iskolába, hogy ott „ott szívét nemes érzésekkel, lelkét, értelmét hasznos ismeretekkel gazdagítsák”. Megjegyzi, hogy vannak szülők, „kik e legszentebb kötelességüket elhanyagolják, semmibe veszik”, pedig ez nagy bűn. Hangsúlyozza, hogy a most felépült iskolában ingyenes a tanítás, ezért kéri a legszegényebb szülőket is, hogy ne gátolják gyermekeik iskolába járását.

¹⁰ Herepei Gergely (1807–1859) református lelkész. Tanulmányait Kolozsváron végezte, majd Pesten mérnöki oklevelet szerzett. A családi hagyományokat követve teológiai tanulmányokat folytatott a marburgi és a göttingai egyetemen. Előbb Désen, majd 1835-től haláláig Kolozsváron működött lelkészként.

¹¹ HEREPEI Gergely: *A hidelvei népiskola felszentelése alkalmával mondott beszéd. 1843. nov. 5.* In: HEREPEI Gergely: *Beszédek.* Kolozsvár, 1846. 181–197.

Szól a „statushoz” is. Véleménye szerint „a nép erkölcsi és értelmi alásüllyedésének a nevelés és oktatás hiánya az oka” Nézete szerint az állam kötelessége gondoskodni a népnevelésről. Kárhoztatja azokat, „kik úgy hiszik, hogy a társaság érdekében van az, hogy a nép tudatlan legyen, mert csak szolgákra, kik engedelmeskedni tudnak, s nem emberekre, kik jogaikat ismerik, van szükség.” Rettenetes, vétkes és esztelen az a nézet – fakad ki – mely oly sokáig uralkodott, és mely a népoktatást nem fejlesztette éppen azért, hogy a jogait nem ismerő, tudatlanságban tartott népet engedelmességre kényszerítse. Az államnak érdeke, hogy áldozzon a nép művelésére, mert tudatlan, állati sorban élő tömegek nem képesek a kor magas gazdasági igényeinek megfelelni. A népiskolákban az alapvető ismeretek mellett a gyermekek megtanulhatják a korszerű gazdálkodás alapjait is. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy milyen sok múlik a falusi tanítókon. Legyen a tanító „a status szolgája”. Az „ángol parlament”-re hivatkozva, ahol nemrégiben kimondták, hogy a tanítói hivatal a legszebb, de egyben az állam szára legszükségesebb hivatal is, követeli, hogy nálunk is az állam képezze és fizesse a tanítókat.

Végül magához az új iskolaházhoz szól: „falaid között békesség lakozzék, légy te a tiszta tudománynak, erkölcsösségnek, és vallásosságnak plántaiskolája. Nevedjenek itt a hazának értelmes, jó és hasznos polgárai.”¹²

Herepei Gergely a továbbiakban is szíven viselte a hidelvei népiskola sorsát. Pár évvel később az iskola „közmegvizsgáztatása” alkalmával tartott prédikációjában a szülőkhöz szólt.¹³ Abból indul ki, hogy a szülői házban kapja a gyermek az első benyomásokat, amit ott lát, az egész életére nézve meghatározó. A szülőknél „kötelességek minden tettekre, sőt szavakra is vigyázni, hogy a gyermek rosszat ne tanuljon”. Sok szülő azért nem küldi gyermekét az iskolába, mert úgy gondolja, a szegény embernek nincs szüksége tudományra. De mi is a tudomány? „A tudomány alatt értenünk kell azoknak a dolgoknak az ismeretét, melyeknek tudása szellemi és anyagi, vagy más szókkal testi és lelki jólétünk előmozdítására, arra, hogy igazán emberi életet élhessünk, mulhatatlanul szükséges.” Ezt a tudományt tanulják meg a gyermekek az iskolában, ahol a „nevelés és tanítás által” észre és erényre tehetnek szert. Hangsúlyozza, hogy az ember „sem eszesnek, sem erényesnek nem születik, hanem nevelés és tanítás által azzá lehet.” Ezért szükséges, hogy a gyermekek iskolába járjanak. Felszólítja a szülőket, hogy küldjék gyermekeiket iskolába. Szól arról, hogy a család szegénysége miatt sokszor a kis gyermekeknek is dolgozniuk kell, vagy kisebb testvéreikre vigyázni, míg a szülők dolgoznak. Néha a távolság, néha a ruházat hiánya gátolja az iskolába járást. Példaként állítja a többi szülő elé azokat a „tiszteletre méltó s jó érzésű szülőket, akik napszámmal keresett kenyereket megvonják a szájuktól, hogy gyermekeiket

¹² Ez a kívánsága teljesült. Még a századfordulón is állt az 1843-ban felavatott iskolaépület, amelynek falai között sok, később Erdély közéletében fontos szerepet játszó magyar tanult. Ma az épület helyén óvoda áll.

¹³ HEREPEI Gergely: *A tudatlanság a legnagyobb mētelye egy nép erkölcsi és anyagi jólétének. A hidelvei népiskola közmegvizsgáztatása alkalmából.* In: HEREPEI Gergely: *Beszédek.* Kolozsvár, 1846. 199–212.

a tudatlanság baromi állapotjából kiemelik.” Most azonban áll és virágzik a hidelvei népiskola, „a szegény sorsú szülék könnyítésére”. Ezért a szülők kötelessége, a gyermekeket „az iskolától el nem vonni, el nem tartóztatni, hanem folyamatosan és szorgalmasan járatni.” Felhívja a szülők figyelmét arra, hogy „az iskola csak akkor lehet foganatos a gyermekre nézve, ha maguk a szülék kezét fogják a tanítóval a nevelésben.”

A szülők meggyőzése a gyermekek iskoláztatásáról fontos kérdés volt a reformkorban. A kisebb helységekből működő lelkészek prédikációi között is találunk olyanokat, melyek a szülők felelősségéről szólnak. Érdekes az az 1834. október 19-én, a szilágysági kis faluban, Kémeren elhangzott beszéd, mely a szülőknek a gyermek jövője alakításában betöltött szerepével foglalkozik.¹⁴

A beszéd elé fűzött rövid bevezetésben az *Erdélyi Prédikátori Tár* szerkesztője paptársaihoz fordul, és arról ír, milyen nagy szerepük van a papoknak a nép nevelésében. Azt írja, hogy a papok néptanítók is egyben. Fő feladatuk, hogy a kor követelményeinek megfelelően járuljanak hozzá a nép „értelmesedéséhez” és „nemzetesedéséhez”. Felszólítja társait, hogy minden kedvező alkalmat – „oskolai esztendő kezdete, examenek, tanítók béállítása, temetések, oskolaház építése” – használjanak fel arra, hogy „a tanulás nélkül maradt szüléket” meggyőzzék a „gyermekeik jó nevelésének hasznos voltáról”, és arról, hogy ne tartsák otthon a már mezei, vagy ház körüli munkára fogható gyermekeket, hanem küldjék őket iskolába. Hangsúlyozza, hogy a helybéli pap nagy tekintély a nép szemében, szavára hallgatnak, tehát ha a pap minden alkalmat felhasznál a szülők meggyőzésére a gyermekek iskoláztatásának fontosságáról, akkor sikert érhet el. Ezért közli a folyóirat a kémeri papnak¹⁵ a szülők felelősségéről szóló prédikációját, mintaként.

A beszéd felépítése logikus, stílusa egyszerű, látszik, hogy a falusi lelkész tekintettel volt hallgatóságának igényeire. Abból indul ki, hogy a neveléstől függ a gyermek jövője, de emellett „a jövő kor jólléte és a hazának boldogsága” is. A szülőknek kötelessége a gyermekek jövőjéről gondoskodni, nevelését, oktatását biztosítani, és ha ezt teszi, hozzájárul a haza jövőjének szerencsés alakulásához is. Az „Anyaszentegyház vagy a Status” által felállított iskolákban „fejlődik a gyermek értelme, s gazdagíttatik egész életükre hasznos eszmérekkel”. Ahhoz, hogy a gyermek boldogulni tudjon az életben, szükséges az iskola, hiszen „a tökéletesedő mesterségek fejlődött ész, s írni, olvasni, s számítani tudókat kívánnak”. De a csak földművelésből élő ember sem nélkülözheti a tudást. „Az eke szarva mellett is hasznos és gyönyörűsége az olvasás, kikerülhetetlen a számítás. Az adás-vevés, másokkal tett egyezések, mind feljegyzést kívánnak”, ezért meg kell tanulni írni. Az írás, olvasás, számolás mellett egyéb hasznos ismereteket is szerezhetnek a gyermekek az iskolában, és e tudás birtokában „szebb lesz előttük a természet, kedvesebb a munka, könnyebb akármely mesterség”. Az iskola azonban nem pusztán ismereteket nyújt, hanem „virtuosus érzésekre is fejti a szívet”, az iskolázott ember tehát nem csak okosabb, de jobb is lesz. „adjátok tehát oskolába gyerme-

¹⁴ *Nevelést tárgyazó beszédek.* = Erdélyi Prédikátori Tár IV. füzet 1835. 121–151.

¹⁵ Nevét nem sikerült kideríteni

keiteket jó szülék” – fejezi be prédikációját a kémeri pap, „s járassátok is oda őket szorgalmasan, hol az ő értelmök hasznos esméretekkel gazdagíttatik, szívük pedig vallásos érzéssel, s jó erkölcsökkel műveltetik.”

Egy másik prédikációjában a szülői nevelés hibáiról szól. Mivel az iskolai nevelés alapjait a szülői házban kell megvetni, ezért nagyon fontos, hogyan nevelik otthon a szülők a gyermekeket. Hiba „a szülék rossz példa adása”, „a szülék közötti villongás”, „a szüléknek szerfeletti szeretete gyermekeik iránt”, vagyis a túlzott engedékenységek. Ugyanakkor súlyos károkat okoz a „kemény bánás”, a testi fenyítés, mely a gyermekeket „nem jobbítja, csak tetsző jókká teszi.” Az állandó verés félénkké, emberkerülővé teszi a gyermekeket, ők is durvává, kegyetlenné válnak a gyengékkel, kisebb testvéreikkel s az állatokkal szemben. A verés nem tartja vissza a gyermeket a helytelen cselekedettől, csak éppen titokban, akkor teszi a tiltott dolgot, mikor éppen nem figyelnek rá. „Ravaszok, nyakasok, tartózkodók” lesznek azok, akikkel szüleik durván bántak. Előfordulhat, hogy az „oktalan verés, vigyázatlan plágázás, szerencsétlen pofonütés”, süketekké, akadozó beszédűekké, sőt esetleg nyomorékká teszi a gyermeket.

A prédikáció végén így szól a pap a szülőkhez: „Szülék! Okos és szeretettel teljes fenyíték által remélhetitek, hogy gyermekeitekből önként engedelmes, szelíd emberszerető, s jóra törekvő emberek váljanak. Nem a durva büntetés, hanem a rossz társaságnak kikerülése és a jó példaadás vihetik véghez, hogy testben és lélekben ép gyermekek nevedekjenek fel kezeitek alatt”.

A katolikus templomokban is számos gyermekneveléssel kapcsolatos prédikáció hangzott el a reformkorban. Ezek közül érdemes kiemelni Szepesy Ignác¹⁶ pécsi püspök egyik beszédét, mely a szülőkhez szól.¹⁷ A püspök már beszéde elején azt hangsúlyozza, „nem elegendő, hogy az embernek teste, egyedül, mint a baromé megerősödjék; enni, inni tudjon, hanem okos ésszel megáldott lelke lévén, tudományra is nagyon szüksége.” A gyermek a számára szükséges ismereteket előbb a szülői házban, majd az iskolában szerzi meg. Megtanulja az „Isten, önmaga, és embertársai iránti kötelességeit”, az erkölcsös élet alapjait. A szülőknek az az elsődendő feladata, hogy megtanítsák még egészen kicsi gyermekeiket arra, „hogy indulatait zabolázni tartozik, nehogy másoknak testi lelki javát akadályozza, veszélyeztesse.” Figyelmezteti a szülőket, hogy mindkettőjük felelőssége a gyermek felnevelése, bár „első esztendeiben leginkább az anyja fáradságos és álmatlan ápolására” van szüksége. A későbbi években azonban nem nélkülözheti a gyermek az apa példamutatását, vezetését sem. A püspök hangsúlyozza, hogy „hány apák anyák vannak... kik a gyermekek nevelésre legszükségesebb tudományokban is egészen járatlanok”. A fiatalokhoz, a leendő szülőkhez szól, mikor azt mondja: „Kik valaha házigazdák, gazdasszonyok, apák és anyák akartok lenni, tanuljátok

¹⁶ Szepesy Ignác (1780–1838) püspök. Tanulmányait Egerben, Pesten és Bécsben végezte, ahol teológiai doktorátust szerzett 1803-ban. Előbb Egerben, 1828-tól Pécsen működött. Pécsi püspökként egyházmegyéje falvaiban magyar német és horvát nyelven prédikálva tanította a népet. Pécsen tanítóképző intézetet, líceumot, könyvtárat, nyomdát alapított.

¹⁷ SZEPESY Ignác: *Egyházi beszédek*. IV. Pécs, 1840. 38–54.

meg a keresztény tudományt, ... írást, olvasást, számvetést, mert ezek nélkül sem leendő gyermekeiteket helyesen nevelni, sem házatokat hasznosan kormányozni képesek nem lehetnek.” Az ifjaknak azt javasolja, tanuljanak „valamely hasznos hajtó mesterséget”, a leányoknak az „az asszonyi nem foglalatosságaihoz tartozó munkák” elsajátítását ajánlja. Felhívja a figyelmüket az egészséges életmódra, hiszen „nincs becsesebb jószág, mint az ép egészség”, a mértékletes, takarékos életre. Úgy gondolja, hogy a gyermekkor „világba lépésünktől számítva, mintegy tizen-négy esztendeig tart”. Eddig az életkorig a szülők irányítják életünket, az ő nevelésük, példájuk döntően befolyásolja későbbi életünket. Tizennégy éves kor után a fiatal már maga kormányozza életét. Az ifjúkor „nem csupán a „vígágnak, mulatságnak, enyelgésnek” ideje. Amit ekkor elmulasztunk, nehezen pótolható. „Nagy nyereség a hasznosan eltöltött ifjúság” – vallja a püspök, a gyermekkortól a házasságig eltelt éveket tudatosan kell felhasználni az önnevelésre, a jövő építésére.

Az *Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédek Tára* első füzetében jelent meg Péterfi József református lelkésznek¹⁸ egy beszéde,¹⁹ mely szintén a szülők felelősségével foglalkozik. A beszéd elején abból indul ki, hogy bár minden szülőben megvan a szeretet és a felelősség gyermekei iránt, mégis sokszor előfordul, „hogy a szülők mértéktelen élete, vigyázatlansága indulatos kitörése” megfosztja a gyermeket „az épség s egészség drága kincsétől.” Sok szegény szülő kényszeríti munkára kicsi gyermekeit. Bár a gyermekkorban végzett könnyű ház körüli munka, elősegíti a gyermek fejlődését, „a terhes és huzamos munkára időelőtti kényszerítés nem enged rendes kifejlődést”. Ugyanígy a szülők gondatlansága is sok esetben árt a gyermeknek, „testi épsége lerontását” eredményezi. A magukra hagyott kicsikre ezer veszély leselkedik, melyek nyomán életre szóló sérüléseket szenvedhet. A gyermeki vétkeket sok szülő „dühöngő indulatossággal” kezeli, és ez is sokszor „soha-helyre nem hozható sérelmeket” okoz.

A gondatlanság és durvaság tehát rossz nevelő eszköz, de hasonló károkat okoz „a puha kényeztető nevelés” is, mely „fészket rak a testben a nyavalyáknak.” A „bőséget, gondtalan költést és fényűzést” megszokott gyermekek sem testben, sem lélekben nem egészségesek. Azok a szülők, akik „gyermekeik czifra öltözetére ... költeni nem sajnálnak” de ha a taníttatásukra kell pénzt áldozni, azt „zúgolódva teszik”, kárt okoznak. „Átok a tudatlanság” – vallja a szónok, ez az oka a babonák, az erkölcstelenség terjedésének. „A tudatlanul, babonás eszmékkel felnövő” gyermek nem lesz képes a saját sorsát megfelelően irányítani, boldogtalan élete lesz. Az iskolázásra áldozott összeg „nem porba hányt pénz”, hanem a gyermek jövőjébe történő befektetés. Egy „barom-pásztornak egy marha őrzéséért” jóval többet kell fizetni, mint „a tanítónak a gyermek tanításáért”. Mégis sok

¹⁸ Péterfi József, (1796–1873) református lelkész. Tanulmányait Marosvásárhelyen és Bécsben végezte, majd 54 évig marosvásárhelyi lelkészként működött.

¹⁹ PÉTERFI JÓZSEF: *Nem csak magunkat, de maradékainkat is elvesztjük vétkeink miatt.* = Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédek Tára. Kolozsvár, 1847. 33–46.

tehetős szülő sajnálja ezt a pénzt, „és ajkai gúnymosolyra vonulnak az eszelős álom hallatán, mikor iskolák rendezéséről, jobb karba helyezéséről van szó.”

Hibás az az „álladalom” mely „szegény sorsú jobbágyainak hazát, polgári jogot, emberi létezését nem akar engedni”, nem támogatja az iskolák állítását, nem biztosítja a tanítók tisztességes fizetését. Az ilyen állam „átkot von magára” és „átkot készít utódainak is.” „Halljátok meg ezt szülők! Halljátok kisebb s nagyobb társulatok főnökei, atyjai! S oh bár hallanátok ti is, nemzetek, országok kormányzói, s akként cselekednétek!” –fejezi be beszédét a szónok.

A reformkorban, nők temetésén elhangzott beszédek között sok olyat találunk, melyek az asszonyok, feleségek és anyák gyermeknevelésben betöltött szerepével foglalkoznak. A számtalan ilyen beszéd közül egyet mutatunk most be. A beszéd Incze Sára temetésén hangzott el 1836. március 13-án, Kolozsváron.²⁰ E halotti beszéd azért érdemli meg figyelmünket, mert összefoglalja és tükrözi mindazokat a nőkről és a nőnevelésről megfogalmazódott gondolatokat, melyek a reformkorban állandóan napirenden voltak és sokakat foglalkoztattak.

Incze Sára Méhes György református kollégiumi tanár és lapszerkesztő özvegye volt. A család köztiszteletnek örvendett a városban, házuk valódi polgárház volt, amelyben a reformkor polgári eszméi szerint éltek, és nevelték a gyermekeket. A temetés nagy társadalmi esemény volt. Az *Erdélyi Híradó* tudósítása szerint az egész város apraja-nagyja ott volt a templomban, ahol a beszéd elhangzott, és százak kísérték ki az elhunytat a temetőbe.²¹

„Egy házhoz vezetlek én titeket atyámfiai” – kezdi beszédét a szónok. „Az a ház, melyhez én vezetlek, egy polgári ház”, hangsúlyozza. Ebben a házban egy olyan polgárasszony élt, akinek egész élete mintául szolgálhat Kolozsvár város polgárai számára. Milyen tehát ez a ház? Milyen a ház asszonya? A ház egyszerűen berendezett, tiszta, rendes. Minden a helyén. „E házba belépve fortepiánót, csinos zsebkönyvgyűjteményt nem találtok”. Bár a zongorázás és az olvasás hasznos eszközök „a lélek művelésére”, ismeri el a szónok, de csak mértékkel. Az az asszony, aki kizárólag szórakoztató olvasmányokkal és zenéléssel tölti napjait, nem képes megfelelni sem feleségi, sem anyai hivatásának. „Az asszony munkásságának mezeje a ház” – vallja a szónok, „de ez koránt sem azt teszi, hogy az asszony csak egy házi állat, kinek a külvilágban sem helye, sem befolyása nem lenne.” Az igazi polgárasszony ugyan házában, és családjá körében él, ez az a hely, „ahol virtusait gyakorolja”, de tevékenységének hatása túlmutat a házán, túl az utcán, a városon, az országon. Ő mint gazdasszony, házát kormányozza, de a jó és okos családi gazdálkodás, melynek ismervei a rend, a pontosság, a takarékosság és a bölcsesség, „nagy befolyást gyakorol a társasági jólétre és a nemzet erősödésére is.” Így tehát az egyszerű polgárasszony részt vesz a nemzet építésében, de nemcsak a jó gazdálkodás, hanem gyermekei helyes nevelése által is. „Az anya a serdülő emberiségnek hazája, iskolája, világa s mindene”. Nem lehet

²⁰ HEREPEI Gergely: *A maga házát jól elrendelő keresztyén asszony*. Kolozsvár, 1836.

²¹ Erdélyi Híradó 1836. március 15. 117.

anyának nevezni azt az asszonyt, aki „pénzen fogadott dajkákra bízta gyermekei formálását, nevelését.” Ezzel a mondattal a szerző azokra az a főúri nőkre utal, akik nem maguk táplálják, nevelik gyermekeiket, akik azt hiszik, az anyaság feladata a gyermek világra hozatalával véget ér. A hallgatóság soraiban bizonyára szép számmal voltak ilyenek is. Milyen tehát a jó anya? „egy anyának mindenek felett okosnak kell lennie”, jelenti ki a szónok. A műveletlen, képzetlen anya nem képes értelmes gyermekeket nevelni. „Egy anyának nem elég csak eszmérekkel bírni”, hanem feladata „a szívet nemesíteni, a léleknek jó irányt adni.” Ezt a feladatot is csak az az anya képes ellátni, aki korábban jó nevelésben részesült. Itt tér ki a szónok a korabeli leánynevelés legfőbb hibáira. Hangsúlyozza, hogy a leányokat nem a valódi nemes feladataikra készítik fel nevelésük során, hanem olyan „házi állatokat, egy férfi időtöltésére teremtetett szép bábokat” formálnak, akik aztán képtelenek feleségként, anyaként, gazdasszonyként helytállni. Másként kell tehát nevelni a leányokat. Olyan leánynevelő intézetek kellenek, melyekben értelmüket formálják, ahol becsületes, hazájukat szerető emberré és polgárrá nevelik őket, ahol megtanítják nekik gazdasszonyi, feleségi és anyai kötelességeiket, és azt, hogy felelősek gyermekeik neveléséért, és így közvetve a haza jövőjéért is.

Külön csoportját képezik a reformkori nevelési tárgyú egyházi beszédeknek a tanárok temetésén mondott halotti prédikációk. Ezek alkalmat adtak a szónokoknak arra, hogy nevelésügy reformjának szükségességét bizonyítsák, a jó tanár tulajdonságait ecseteljék, a korszerű tanítás elveit összefoglalják.

A kortársak véleménye szerint id. Szilágyi Ferenc,²² a Kolozsvári Református Kollégium tudós történelem tanára kiváló pedagógus volt. A történelmet magyarul adta elő, generációkat nevelt a tudomány és a tudás tiszteletére. A felette tartott egyik halotti beszéd,²³ amelyet paptárs, Csiszár Sámuel mondott el, éppen a tudás fontosságáról szól. A szónok történelmi példákon keresztül jut el addig a megállapításig, hogy „a mint terjed a nemzetben a józan értelmesedés,... úgy emelkedik a nemzet felsőbb lépcsőkre minden tekintetben.” Minél több felvilágosodott ember él egy országban, annál magasabb az erkölcsi színvonal, ritkább a bűnözés, erősebb a gazdaság, nagyobb a jólét. „Mert az igaz Tudomány, az igaz világosság semmi országban rosszat nem szült.” De nemcsak a polgároknak kell művelteknek lenniük. „Végzetlenül sokat jelent akármely Státusban, ha annak kormánya mellett, mentől műveltebb emberek állnak.” Ha egy ország vezetői nem az értelemre, hanem csupán „vaspáltájokra támaszkodva” vezetik a nemzetet, azt hiszik, hogy alattvalóik rabok, akiket félelemben tarthatnak. Ha egy ország kormányzatának „a nép tudatlanságban tartása” a legfőbb törekvése, ott a „megelégedetlenség, a belső zivatar uralkodik”. Sok európai nemzet felismerte már, hogy a tudás csak áldás egy nemzetnek, tehát a nép nevelése, oktatása nagyon fontos és szükséges a haladáshoz. Amíg ez nálunk nem válik általánossá, addig a tanítóknak

²² Szilágyi Ferenc (1762–1828) tanár. Tanulmányait Kolozsváron, majd Leydenben és Göttingenben végezte. 1794-től Kolozsváron lelkész, 1797-től haláláig a Kolozsvári Református Kollégium történelem és teológia tanára.

²³ CSISZÁR Sámuel: *Halotti beszéd Szilágyi Ferentz úr vég tisztelete megadásakor*. Kolozsvár, 1829.

kell hivatásuk magaslatán állniuk. A jó tanár minden tanítványára egyformán figyel. Nem részesíti előnyben a gazdagokat a szegény tanulókkal szemben, „mert soha nem lehet meghatározni, kiből mi lesz a jövőben.”

A jó tanár alaposan ismeri „azt a mezőt, melyen tanítványainak lelkeket legelteti”, tehát mély szaktudással rendelkezik. De mindez nem elég. „Jó móddal és igaz buzgósággal” kell tanítani. Fontos, hogy „amit tanítunk, azt úgy tudjuk által adni, hogy tanítványaink, mint mi értjük, úgy megértsék.” A „jó móddal tanítani tudás ritka ajándék” –állapítja meg a szónok. A legfontosabb az, hogy fejlesszük tanítványaink „ítélő tehetségét”, mert az életben „több szükség vagyón a dolgokról való helyes ítélet tételre, mint a sok szók rakására.”

De egy tanárnak nem csak tanítani, nevelni is kell, és nevelni leginkább példaadással lehet. Az a jó tanár, akit tudásáért és emberségeért tisztelnek, és példaképnek tekintenek tanítványai. Ilyen tanár volt Szilágyi Ferenc, szögezi le a szónok.

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a tanári hivatásról Szoboszlai Pap István Ercsei Dániel,²⁴ és Könyves Tóth Mihály²⁵ Dobrossy János temetésén.²⁶

Tanári beköszöntő beszédek. Nemcsak diplomokban, hanem iskolákban is hangzottak el a nevelés témakörével foglalkozó beszédek a reformkorban, jeles események, tanévnyitók, vizsgák, ünnepek, tanári beiktatások alkalmával. Ezek a beszédek azért fontosak számunkra, mert a szónok, az iskola igazgatója vagy tanára, többnyire úgy választotta meg témáját, hogy az érdekes legyen a hallgatóság, a képzetebb városi polgárok, szülők, előjárók, tanártársak, sőt a diákok számára. Ezekben a beszédekben olyan nevelésügyi témákat vetettek fel, melyek a korszakban az érdeklődés homlokterében álltak, mellyel foglalkozott a sajtó és a közbeszéd is.

Szász Károly²⁷ a reformkor kiváló erdélyi jogtudósa volt, aki politikai tevékenységével, tudományos munkásságával és tanári működésével egyaránt jelentős sze-

²⁴ SZOBOSZLAJ PAP ISTVÁN: *Halotti elmélkedés Ercsei Dániel felett.* Debrecen, 1836.

²⁵ Könyves Tóth Mihály (1809–1895) református lelkész. Tanulmányait Debrecenben és Kassán végezte. 1836-tól lelkész Debrecenben. A szabadságharc alatti szónoklatai miatt 1849-ben elfogták, halálra ítélték, majd az ítéletet 20 évi várfogságra módosították. 1856-ban szabadult, de lelkészi vagy tanári állást ekkor nem vállalhatott. Az egyházközség számvevőjeként később a püspöki iroda vezetőjeként működött Debrecenben. 1863-tól karcagi, 1871-től ismét debreceni lelkész.

²⁶ KÖNYVES TÓTH MIHÁLY: *A közönséges tanító erkölcsi szempontból tekintve világi életében s tanítványai közt. Halotti elmélkedés Dobrossy János úr utolsó tisztességére.* Debrecen, 1839.

²⁷ Szász Károly (1798–1853) jogász, tanár. Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban végezte, majd Kolozsváron jogot hallgatott. A marosvásárhelyi királyi táblánál volt jurátus. 1817. megszerezte az ügyvédi oklevelet, majd Zeyk János és Teleki Elek gróf nevelőjeként, Bécsben természettudományokat hallgatott az egyetemen. 1820-ban tért vissza Erdélybe. Nagyenyeden tanított jogot. Erdély politikai életében és reformküzdelseiben jelentékeny szerepet volt A Magyar Tudós Társaság 1834-ben levelező tagjává választotta. Az 1835-ös erdélyi országgyűlésen mint Vízakna követe vett részt a reformellenzék soraiban. Az országgyűlés feloszlata után jogtanári székéből elmozdították, ezt követően a matematikai-fizikai tanszéken működött 1848-ban Eötvös a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárnak nevezte ki. A szabadságharc bukása után börtönbe került. 1851-ben a marosvásárhelyi református kollégiumban oktatott, itt működött haláláig.

repet játszott a 19. század első felében, Erdély közéletében. Külföldi tanulmányainak végeztével 1820-ban tért vissza Erdélybe, amikor a nagyenyedi Bethlen Kollégium helyettes jogtanárnak hívta meg. Elődjének halála után őt lett a jogi tanszék rendes tanára. A kor szokása szerint a frissen kinevezett, mindössze 24 éves professzor tanári beköszöntő beszédét²⁸ tartott a tanulóifjúság, tanártársai és a városi előkelőségek jelenlétében, 1822 őszén. A beszéd stílusa ugyan kicsit nehézkes a mai olvasó számára, ám pedagógiai szempontból igen érdekes gondolatokat tartalmaz. Olyan gondolatok ezek, melyek azokban az években a közgondolkodás előterében álltak.

A fiatal tanár a legfontosabbnak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdését tartja, a fejlődés fő akadályát a latin nyelv iskolai egyeduralmában látja. Már ekkor megkezdte a magyar nyelv jogaiért való küzdelmét, amelyet azután következetesen folytatott egész pályáján. Szász Károly beszédében hangsúlyozza: a magyar nemzet polgárosodása, fejlődése szempontjából a legfontosabb az anyanyelvű tudomány, irodalom és kultúra kialakulása. Ennek legfőbb gátja az iskolai latin nyelvű oktatás. Nincs lehetősége a fiatalnak magyarul tanulni a tudományokat, ezért kilépve az iskolából nem is képes anyanyelvén jelentős tudományos és irodalmi alkotásokat létrehozni. Ha az iskolában az elemi foktól az egyetemekig magyarul folya a tanítás, a magyar nyelv és kultúra gyors fejlődésnek indulna, ugyanúgy, mint a fejlett európai nemzeteknél.

Olyan modern pedagógiai elveket is felsorakoztat beköszöntő beszédében, amelyek csak jóval később váltak általánossá az iskolai gyakorlatban. Úgy gondolja, káros, ha túl sok tananyag megtanulására kényszerítjük a tanulókat. A professzor „tanítson mentől kevesebbet” hangoztatja, de fontos, hogy a lényegyet válassza ki, és azt alaposan sajátíttassa el mindenkivel.

Fontosnak tartja, hogy az ifjú „a dolgok értelmét” keresse, ne szajkózza értelem nélkül a tananyagot.

A nevelés kérdéseivel foglalkozva kitér a jutalmazás és büntetés problémakörére. Nézete szerint „a jutalom csak addig érdemli meg ezt a nevet, míg magát szorosan az érdemhez szabja, s egészen el vétette a czéllját, mikor az kapja el a ki leg jobban tud a porba tsuszni.” Szász Károly tehát megveti a szolgálalkú, a jutalomért mindenre kész embereket. Arra inti tanítványait, a jutalmat soha ne tekintsék szorgalmuk, jó magaviseletük bérének. „Az érdem melyet meg lehetne fizetni, nem érdemli meg a fizetést”. Ne a jutalomért tanuljanak, hanem önbecsülésből.

Az iskolai törvények szigorú, következetes betartását kívánja, de úgy véli, nem helyes tanári magatartás az, ha „egy gondolatlan szót, egy pajkosságot, egy ifjú vér hevével felforrott indulat kibuzdulását” aránytalanul súlyos büntetés követ. Az iskolákban szokásos sorozatos megalázó büntetések „egy nagyra termett Cati-

²⁸ *A Juris-Professor. Székfoglaló beszéd a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. 1822. Kézirat. = Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár. Kézirattár. K 186. Részleteket közöl belőle: SZELÉNYI Ödön: A öreg Szász Károly tanári székfoglalója. = Magyar Paedagógia 1913. 591–597. A beszédet teljes egészében közli a következő kötet: Szász Károly. [Bev. vál és jegyz. KISS Géza–TURNOWSKY Károly]. Bukarest 1955. 265–293.*

linából egy hazaáruolt, a hazának jövőjéről tudósából egy tébolyodottat, egy nagy hadi vezérből hegyi tolvajt” formálnak.

Ezt a gondolatsort folytatva tér át szélesebb társadalmi kérdések tárgyalására. Úgy gondolja, a törvények betartása minden polgári társadalom alapja, de a törvények mindenkire, szegényre, gazdagra, parasztra és nemesre egyaránt vonatkoznak. Ő, mint jogtanár arra neveli majd tanítványait, hogy jogászként az életbe kilépve a törvényeket mindenkivel tartassák be.

Szász Károly beszédében felvázolja azt is milyen a jó tanár. Úgy véli, a tanár legyen atyja tanítványainak, aki neveli, formálja őket, főként „példával és társalkodással.” A tanár személyisége, az általa mutatott példa nagy hatással van az ifjakra, hiszen a tanár erkölcsi elveket, életeszmenyt is nyújt. Ezt azonban ne csak a tanórán, a tananyag közvetítésével tegye. Fontos, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki az ifjakkal, beszélgetések során, olvasmányokkal is formálja őket. Barátsággal és szertettel oktasson és neveljen, csak így érheti el célját.

A beszéd bizonyára nagy hatást keltett a hallgatóságban, éppen azért, mert Szász Károly olyan pedagógiai eszméket és elveket hangoztatott, melyek az 1820-as évek elején még újak, szokatlanok voltak. A hallgatóság soraiban ott voltak a tanítványok, a szülők, de ott voltak az egyházi és városi vezetők, és a tanártársak is. Talán már ez a beszéd is hozzájárult ahhoz, hogy egyes kollégák gyanakvással kezdték szemlélni a fiatal jogtanár tevékenységét,²⁹ hiszen Szász Károly nemcsak hirdette az elveket, azok szerint élt is. Több mint három évtizedes tanári működése alatt mindenkor szem előtt tartotta az általa beköszöntő beszédében megfogalmazott nevelési elveket, és igyekezett azokat a gyakorlatban alkalmazni. Egyik volt tanítványa, Kemény Zsigmond író, publicista Szász fölött tartott emlékbeszédében így ír:

„Majd minden enyedi tanuló mintaképe Szász Károly volt. Előadása oly érdekes volt, hogy tündérgyorsasággal repült el az óra. s tanítványai áthatott arccal távoztak a teremből, még sokat vitatkozván afölött, amit hallottak, s ami mélyen nyomult emlékezetükbe... Gondolkodásra szoktatta tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja el és erőtlenségre el az elmét, ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve, vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.”³⁰

Volt tanártársa, Vajda Dániel ezeket írja róla feljegyzéseiben:

„Tanítási előadása oly vonzó volt, hogy tanítványai nem mulasztottak el egy órát is. Bánásmódja tanítványaival rendkívül hatékony volt. Az ifjúnak becsületérzését tudta

²⁹ A Szász Károly elleni vádaskodások sorozata 1832-ben indult meg. Feljelentések érkeztek ellene az egyházi főtanácshoz azzal a váddal, hogy a tanulókat tanártársai ellen ingerli. Péterfi Albert tanár azzal is vádolta, hogy lázítja a diákokat, hogy ateista tanokat hirdet, és hogy túlzottan közel engedni magához a diákokat, amely a fegyelmet veszélyezteti. Vö: TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. Bp. 1957.

³⁰ KEMÉNY Zsigmond: *Emlékbeszéd Szász károly fölött*. = Magyar Sajtó 1859. 257–259. sz.

ő nagyon ügyesen felébreszteni, nevelni és az illető javára kitűnő jó foganattal fölhasználni. Tanítványaival s más tanuló ifjakkal is komoly, de szíves hangon szóllott és úgy, hogy az ifjú nem találta magát lenézetve ami önbecsülést és önbizalmat ébresztett.” „Szász tanítványai két, három hét alatt már komolyabbakká, de szelídebbekké is lettek – és az önbecsülés nemes érzelme szerénységgel volt párosulva bennök.” „Ha a négy szemközti intés nem használt, tanulóitársai előtt szólította meg az ilyent és ezt már tőle büntetésnek vették.”³¹

1825. november 13-án mondta el beköszöntő beszédét³² Debrecenben, Zákány József,³³ a nevelés első „tanító székére”, a pedagógiai tudományok önálló katedrájára kinevezett első professzor. A nyomtatásban is megjelent székfoglaló azért különösen érdekes számunkra, mert sűrítve tartalmazza a szerzőnek mindazokat a pedagógia elméletére vonatkozó nézeteit, rendszerbe foglalva, melyeket 26 évben át tanítványainak közvetített.

„Milyennek kell a nevelésnek lenni... mire kell annak törekedni?” – teszi fel a kérdést a leendő professzor. A nevelés az ember természetes törekvése. „Nincsen is természetesebb indulat és hajlandóság az emberben, mint a nevelésre való hajlandóság” – mondja Zákány. „A legalsóbb rendű, legszegényebb ember is úgy kívánja gyermekeit nevelni, mint a legfőbb rangú, legpallérozottabb, és leggazdagabb.” Nevelni, iskoláztatni a gyermekeket a szülők kötelessége. Nem elég a gyermekek „külső életbeli szükségleteit” kielégíteni, „belőlök polgárokat kell formálni”, mégpedig a haza számára hasznos polgárokat. Ugyanakkor a nevelés feladata „az emberi természet nemesítése” is. Hogyan lehet ezt a kettős célt megvalósítani? Az ember testi és lelki részből áll. A „testi alkotórész” fejlesztése éppúgy hozzátartozik a neveléshez, mint a lélek művelése. Az ember rendelkezik értelemmel, mellyel „az esméreteket felfogja”, van ítélőereje, amelynek segítségével „helyes ítéleteket hoz”, okoskodó tehetségével, a dolgokról „következtetéseket húz”, emlékezőtehetsége, a „dolgok sorainak” tárháza, képzelőereje, „által magának mintegy új dolgokat teremthet”, szívbeli érzései segítik abban, hogy „embertársait szeretet által felölelje”. Fontos tulajdonsága az embernek a „szépségérzés”, az erkölcsi érzés, ami erény s bűn között „örökös határt húz”, és nem utolsó sorban a vallásos érzés, mely mindent áthat. Zákány véleménye szerint csak akkor nevelünk helyesen, „ha mid ezekre a különböző, de egy egészet tévő tehetségekre figyelmezzünk,

³¹ Idézi SZELÉNYI Ödön: i. h. 597.

³² ZÁKÁNY József: *Rövid beszéd, melyet a nevelés tanító-széke legelső megnyitása alkalmatosságával hivatalába való beiktatásakor tartott.* Debrecen, 1825. A beköszöntő beszédet röviden elemzi PUKÁNSZKY Béla: *Egy feledésbe merült magyar pedagógus – Zákány József (1785–1856) kísérlete az első magyar nyelvű neveléstudományi rendszer megteremtésére.* = Pedagógiai Szemle 1984. 11. sz. 1099–1105.

³³ Zákány József (1785–1857) tanár. Tanulmányait a Debrecenben végezte. Kisújszálláson, később Nagyváradon tanított. 1825–1851-ig a neveléstan tanáraként működött a Debreceni református Kollégiumban.

és a nevelést úgy intézzük, hogy ezek közül formálatlan egy se maradjon, de egyik a másikat el ne nyomja.”³⁴

A gyermekek formálásának két fontos területe van, a nevelés és az oktatás. A nevelés körébe tartozik a lelki tehetségek kifejlesztése, erkölcs, vallásosság, a helyes magaviselet kialakítása élő példa segítségével. Az oktatás feladata az „értelmi megvilágítás”, a növendék ismereteinek gyarapítása és a tanultak gyakorlati alkalmazása révén. A két területet csak egymással kölcsönhatásban lehet fejleszteni, hiszen „rossz nevelés az, amely nem tanít, és rossz tanítás az, amely nem nevel”.

A beszéd további részében azokkal a személyekkel foglalkozik, akik a nevelés feladatát végzik. Az első és legfontosabb az anya. Az anyai nevelés meghatározó a gyermek életében, éppen ezért szomorú, hogy hazánkban „az Asszonyi nemnek nevelése szánakozásra méltó állapotban van.” Nem végezhetik a gyermeknevelés magasztos feladatát jól azok a nők, akik „tudományos ismeretekkel” egyáltalán nem rendelkeznek, akik rendszeres képzésben nem részesülnek, csak „iminnen-amonnan összekapkodott nyelvbeli, muzsikai, asszonyi munkai kevés esmérteket” kapnak. Zákány felhívja hallgatói figyelmét a nőnevelés reformjának szükségességére. Az anya és az apa mellett a tanító személye szintén kiemelkedő fontosságú a gyermek életében. A tanító feladata az „értelmi megvilágosítás”, de nem mindegy, hogy milyen eszközöket használ a tanítás során. A jó tanító példát mutat, „komoly” de egyben „nyájas” viselkedésével vonzóvá teszi az iskolát tanítványai számára. Zákány hangsúlyozza, „Nem nevelő és tanító az, aki addig hozzá se fog a neveléshez és tanításhoz, míg jobb és bal keze felől kínzó eszközöket nem állít”. Elítéli tehát a testi fenyítést, de ugyanúgy a túlzott engedékenységet sem tartja helyesnek. Szorgalmazza a szülők és az iskolai tanítók szoros együttműködését, hiszen ezek „együtt tesznek egy nevelői testületet (corpust)”.

Az oktatásról szólva a leendő pedagógia professzor hangsúlyozza, hogy a gyermekek fejlettségét figyelembe kell venni. „Az esméret tárgyai, az előadás módja, a nevendék korához, lelki s testi kifejlődéséhez, személyességéhez grádicsos menettel legyenek mérve.” – vallja. Ha szem előtt tartjuk a fokozatosság elvét, akkor elérhetjük, hogy a növendékek által elsajátított tudományos ismeret „úgy harapódzik maga körül, mint a gerjesztett tűz”. A tanulói aktivitásra is építeni kell az ismeretek átadása során. Zákány József szavaival: „Legfőbb dolog legyen a Tanításban a nevendékek fojtába való foglalatoskodtatása ... Nem mindent előtte mond el a tanító, hanem alkalmas kérdések, a dolog sürgetése, forgatása által magával találta ki a keresett igazat, jót és szépet. Ez ébreszti fel a gyermekben a lelki munkásságot.” Fontosnak tartja a rendszerességet, helyteleníti a túl sok tantárgy és túl nagy mennyiségű ismeretanyag iskolai oktatását.

Beszéde végén a hallgatósághoz szól. Először a szülőkhöz. Felszólítja őket, hogy éljenek „a nevelésnek minden alkalmatosságaival” ne sajnálják a pénzt és a munkát, melyet gyermekeik nevelésre fordítanak. A szülői ház legyen „az erköltsnek és szelídségnek lakhelye”, „az erköltsi, vallásos teselekvőleg való nevelésnek

³⁴ Zákány elméletén felfedezhető a Christian Wolff-féle képességlélektan hatása éppúgy, mint August Herman Niemayer neveléstana.

Fő Műhelye.” Ne higgyék a szülők, hogy „a nevelési kötelességnek eleget tesznek, ha gyermekeiket hat-hét esztendőskorokban az Oskolába betsapják”. Az iskola és a szülői ház együtt képes csak megfelelni a jó nevelés követelményének.

Szól tanártársaihoz, akiket arra kér, segítsék jövőbeni munkáját jó tanácsokkal, szól az iskola előljáróihoz, megköszönve nekik, hogy felismerték, milyen fontos a nevelés, és hogy külön pedagógiai katedrát állítottak fel a kollégiumban, ezzel is segítve a falusi iskolákba kimenő leendő tanítók sikeresebb munkáját. Szól azokhoz a nagydiákokhoz, akik a pedagógia tudományát fogják tanulni, és nemsokára befejezve tanulmányaikat, tanítani fognak. „Örvendjete gyönyörűséges pályátoknak” kéri őket Zákány „ne tartsátok hivatalotokat igának, mert csak akkor lehet az iga, ha nem értetek hozzá.” Végül a „Tanuló Nemes Ifjúság” figyelmét hívja fel arra, hogy itt a kollégiumban lehetőségük nyílt a tanulásra, tehát éljenek az alkalommal, használják ki mindazokat az előnyöket, melyeket a kollégium nyújt. Tartsák be az iskola törvényeit, segítsék egymást.

1833. november 2-án mondta el beköszöntő beszédét Nagykőrösön Warga János,³⁵ a kollégium frissen kinevezett 29 éves „Phisica és Mathesis” professzora, aki akkor tért vissza a berlini egyetemről. A beiktatását és beköszöntő beszédét nagy várakozás előzte meg. Zsúfolásig megtelt a kollégium nagyterme, ott voltak az iskola tanárai, diákjai, a szülők, a város előljárói, sokan akarták hallani a külföldet járt ifjú professzort. Az általános várakozással ellentétben Warga János beszédét nem szaktárgyai valamelyikének tárgyköréből választotta, mint ahogyan az akkoriban szokás volt, hanem egy sokkal átfogóbb filozófiai témát választott. A beszéd címe: *Mi a valódi Míveltség? És lehet-e attól tartani?*³⁶ A kortársak visszaemlékezése szerint³⁷ a beszéd lehangoltságot és csalódást okozott a hallgatóság körében. „A régihez szokott közönség tetszésével egyáltalán nem találkozott” – írja visszaemlékezésben Galgóczy Károly, Warga egykori tanítványa. „Bár a külsőleg deli termetű, ritka szép alakú és igen ildomos míveltségű ifjú tudós egyébként általános kedvességet nyert, de fellépő beszédével sok rokonszenvet viasztasított magától.”

Érdemes megvizsgálni, mi volt az oka annak, hogy a beköszöntő beszéd a hallgatóság nagy részének nem tetszett? A szem és fültanú, az egykori tanítvány szerint nem is a beszéd tartalma keltett visszatetszést, hanem „a nyelvezet, melyen az előadva volt.” „Az új tanár a rohamos nyelvújítók buzgó tagjául mutatta magát.” Valóban sok szokatlan új szót tartalmaz a beszéd, a hosszú mondatok nehezen követhetők.

A szónok úgy gondolja, hogy az iskolának valódi műveltséget kell adnia a tanulóknak. A „valódi míveltséget kell a nevelés céljául tenni, hiszen ez teszi az

³⁵ Warga János, (1804–1875) tanár, az akadémia levelező tagja. Tanulmányait Sárospatakon, és Berlinben végezte. 1833-tól haláláig a nagykőrösi református kollégium tanáraként, igazgatójaként működött. 1840-ben kisdédóvót állított fel, számos tankönyvet írt.

³⁶ WARGA JÁNOS: *Mi a valódi míveltség? És lehet-e attól tartani?* Pest, 1833.

³⁷ GALGÓCZY KÁROLY: *Emlékbeszéd Szigethy Warga János felett.* Bp. 1875. 6. Galgóczy a beszéd elhangzásának idején a gimnázium harmadik osztályos tanulója volt, és hallotta a beszédet.

embert, emberré”. De mi a valódi műveltség? Az eszes, okos ember még nem nevezhető műveltnek. Nem az ismeretek tömege jelenti a műveltséget, mert az önmagában nem elég. „Hány eszes, de szívtelen ember csalja meg embertársát, hányszor vet cselt az elmés, de embertelen embertársának?” A professzor véleménye szerint tehát az iskolában nem csak az elmét kell fejleszteni, hanem az „emberi szívet szépre, nagyra, nemesre, becsületesre” kell nevelni. Tehát az iskolában nem pusztán tanítani, hanem nevelni is kell. Az elméleti tehetségek fejlesztése és a szív képzése együtt jelenti a „valódi műveltséget.” Ez „lehel erőt a társasági életbe”, ez viszi előre annak fejlődését.

Mintha csak ezeket a gondolatokat folytatná 1839. november 12-én, a debreceni kollégium „imádságházában” elmondott beköszöntő beszédében³⁸ Csécsi Imre³⁹ „a fűvészet, kövészet, mű- és vegytan” leendő tanára. Ő is úgy gondolja, mint nagykőrösi professzortársa, hogy a műveltség a társadalmi fejlődés mozgatórugója. Az iskolák azok a helyek, ahol meg lehet szerezni a valódi műveltség alapjait. Korábban csak a humán műveltség volt a fontos, de a 19. században eljött az a korszak, mikor a természettudományok is elfoglalhatják méltó helyüket az iskolák tananyagában. A valóban művelt ember tehát az, aki nemcsak a humán, hanem természettudományi ismeretekkel is rendelkezik. „A nevelők semmit okosabban nem tehetnek, mint a növendékeiket mindenek előtt a természeti dolgok ösmertére vezérlik” Már a kisgyermek is figyelni a környezetét. Akkor jár a nevelés helyes úton, ha előbb a valóság tárgyaival ismerkedik meg a gyermek, olyan dolgokat tanul, melyek szemmel láthatóak, kézbe vehetőek. „A gyermeknek nem szabad kétségének lenni, hogy mikor tanul, neki mind értenie kell azt, amit lát, amit hall, azaz csak olyan dolgokat kell látnia s hallania, amilyeneket érthet. Az így szoktatott növendékek megszokják idejekorán a gondos figyelmeztést, a szoros vizsgálódást, felületes tudással nem érik be.” A természetre vonatkozó ismeretek tanulása kifejleszti a gyermekben a valóság megismerésének képességét, megtanulhatja a módszereket, mellyel ezeket az ismereteket megszerezheti. Ez később abból a szempontból is hasznos lehet, hogy a gyermek a természettudományok tanulása során megismert módszereket felhasználhatja az elvont humán tudományok tanulásakor is. „nem a mineralógiát, nem a botanicat viszik ők által más tudományokba, hanem a módot, mellyen ásványokat, növényeket, s chemicus processusokat tanultak ösmerni.” Az iskolában megtanult természettudományos ismereteknek nagy hasznát veszi a gyermek a későbbi életében, hiszen „a gazdaság, mesterségek, kereskedelem” terén is szükség van erre a tudásra. Ezért a leendő professzor célja az, hogy a tanulók „úgy vezettessenek be a természeti tudományokba, hogy azoknak fontosságáról és hasznáról meggyőződjenek, mindenik osztályban a főbb ideákkal megösmerkedjenek, vezérfonalat szerezzenek, s az iskolában vetett alapokra tovább

³⁸ CSÉCSI Imre: *A természet ösmertének jótévő befolyása a tudományos műveltségre általában*. Debrecen, 1839.

³⁹ Csécsi Imre (1804–1847) orvos, tanár. Tanulmányait Debrecenben, Pesten és Bécsben végezte. 1837-ben szerzett orvosi diplomát. Debrecenben folytatott orvosi gyakorlatot. 1839-ben a kollégium ásvány-, növény- és vegytan tanára lett.

építhessenek.” A tanulóifjúsághoz szólva hangsúlyozza, hogy csakis az olyan tanulásnak van értelme, melynek hasznát a diák is megérti.

Csécsei Imrét 1848-ban Török József⁴⁰ követte a Debreceni Református Kollégium természettudományi katedráján. 1848. január 11-én mondta el beköszöntő beszédét,⁴¹ mely az iskolai természettudományi oktatást szélesebb kontextusba helyezve vizsgálja. Abból indul ki, hogy korábban szinte kizárólagosan a vallás-tan, a bölcsészeti és jogi tanulmányok képezték az oktatás tárgyait az iskolában. Azonban „megkondult már honunk határain belől is a felébredés órája, és belátta nemzetünk jobb része, hogy a természettudományokat többé elhanyagolni nem lehet.” Ezekre az ismeretekre „az iparosnak, és földművelőnek, a népoktató lelkesnek és a törvényhozónak”, vagyis minden polgárnak szüksége van. Létrejött a Magyar Természettudományi Társulat, az Iparegyesület, a József Ipartanoda, melyek mind a természettudományok fejlesztését és népszerűsítését szolgálják. A hazai iskolákban is egyre inkább törekednek a természettudományok különböző ágai-nak oktatására. Nagy szükség van erre, mert ennek műveléséből és oktatásából számtalan haszon származik. „Szellemi haszon az elme az ítélet élesítése, az érzés nemesítése, az előítéletek és babonák eloszlatása.” De nem hanyagolható el a természettudományok műveléséből származó anyagi haszon sem. A mostani diákokra vár a feladat, hogy az iskolában szerzett természettudományos ismereteikre alapozva később a gyógyászat, az ipar és a földművelés területén kamatoztassák tudásukat.

A gyógyászatban nagy jelentősége van a gyógyvizeknek. Sajnálatos, hogy Magyarország nem képes kihasználni a gyógyvizeiben rejlő hatalmas lehetőségeket. „Minden évben seregenként zarándokolunk a külföldi gyógyvizekhez, melyek a honiaznál jóval silányabbak.” Ezzel a hazai gazdaság sokat veszít, hiszen ha kihasználnánk a gyógyvizeink adta lehetőségeket, a külföldiek jönnének hozzánk. Hasonló a helyzet a gyógyszerekkel is. „A nálunk úton-útfélen termő” gyógynövényeket nem hasznosítjuk, nem készülnek belőlük gyógyszerek, ezek „külföldről szállítatnak hazánkba gyógyszerkereskedőink által.” Török József szerint „ha népoktatóink kissé avatottabbak volnának a természettudományokban, mily könnyen megismertethetnék a köznéppel a határainkon nagy bőséggel termő s kereskedelmi kelendőségű növényeket? Hány nyomorék vagy elaggott és súlyosabb munkát nem bíró egyénnek nyújthatnának ekként kereset módot és élelmet?”

A természettudományok oktatásának hiánya az oka annak is, hogy hazánkban az ipar alig fejlődik. Nincs elég képzett ember a szénbányák feltárásához, az „ásványország legfontosabb termékének, a vasnak” a kitermeléséhez. Példaként említi

⁴⁰ Török József (1813–1894) orvos, tanár, az Akadémia rendes tagja. Tanulmányait Selmecbányán és Debrecenben végezte. Pesten orvosi tanulmányokat folytatott, 1842-ben orvosdoktorrá avatták, ahol gyakorló orvosként működött. 1847-től késő öregkoráig a Debreceni Református Kollégiumban tanított, és a városban orvosi gyakorlatot is folytatott.

⁴¹ *Beszédek, melyek a helv. Hitvallásúak debreczeni főiskolájában a vegytan és természetrajz tanára Török József úrnak tanári hivatalába történt ünnepélyes beiktatása alkalmával mondtak.* Debrecen, 1848.

a „magyar középponti vaspályát” és a Lánchidat, melynek létrehozásához külföldről szállítjuk a vasat, holott itthon is kitermelhetnénk, ha lennének képzett szakembereink.

Mezőgazdaságunk sem éri el az Európai államok fejlettségi szintjét. Ennek is az az oka, hogy iskoláinkban nem tanítjuk megfelelő súllyal a természettudományokat. A vegytan az alapja a korszerű talajművelésnek, a trágyázásnak, de mind ezekről csak külföldön tanulhatnak az érdeklődő ifjak.

Beszédének végén a szónok a tanulóifjúsághoz szól, összefoglalva beszéde lényegét. „A természettudományok művelése által föltételeztetik hazánknak, nemzetünknek anyagi tekintetbeni fölvirágzása, azok elhanyagolásából kár, szegény gyalázat háramlik fejünkre.” Komoly természettudományos alapokat kell szerezni az iskolában ahhoz, hogy arra az egyes szaktudományi ismeretek ráépülhessenek. „Én minden igyekezetemet arra fordítom, hogy a természettudományoknak minél több apostolai váljanak közületek”

A tanári beköszöntő beszédek sajátos csoportját jelentik az iskolai beszédeknek. Ezek célja, hogy a tanár tantárgyai fontosságát, hasznát bizonyítsa, a tanulás, művelődés jelentőségét megvilágítsa, oktatási nevelési elveit ismertesse a hallgatósággal, az iskola és a város előjáróival, a szülőkkel, a tanártársakkal és a tanulókkal. A legtöbb reformkori tanári beköszöntő beszéd olyan társadalmi-pedagógiai kérdéseket vet fel, melyek a korszakban sokakat érdekeltek, foglalkoztattak, melyek aktuálisak voltak az adott időszakban.

Ünnepi szónoklatok. A tanári beköszöntő beszédek mellett egy másik csoportját képezik az iskolai beszédeknek azok az ünnepi szónoklatok, melyek évfordulók, tanévnyitók, vizsgák alkalmával hangzottak el az iskolákban.

1836. tavaszán, a nagyenyedi Bethlen Kollégium, alapítójára, Bethlen Gáborra emlékezett. Az ünnepségen, melyen a város lakosai, az iskola előjárói, tanárok, diákok szülők nagy számban vettek részt, egyik köztanító, Pogány Károly is beszédet mondott.⁴² A viharos 1834/35-ös erdélyi országgyűlés utáni tanév a kollégium életében is bővelkedett fordulatokban. „A Bethlen Kollégium az ellenzék előretolt állása” volt. A kollégiumban zajló eseményekről, a konzervatívok és az ellenzék harcáról, a feljelentésekről, a tanárok és diákok ellen indított vizsgálatokról Trócsányi Zsolt részletesen ír.⁴³ E viharos időszakban hangzott el Pogány Károly beszéde, mely két évvel később barátai segítségével jelenhetett meg nyomtatásban.

A fiatal köztanító Bethlen Gábor iskolaalapításából kiindulva fejti ki véleményét kora közállapotairól, a szabadságjogokról, a tanulás jelentőségéről, a népoktatás problémáiról. „Tett, nem szó kell a haza oltárára” – vallja a szónok, nem beszélni kell, hanem cselekedni. A cselekedetek nyomán jönnek létre azok a szervezetek, intézmények, melyek a „társaság” vagyis a társadalom fejlődését előmoz-

⁴² POGÁNY Károly: *A tett embere egy beszédben előadva, mellyel a nagyenyedi iskola alapító fejedeleme Bethlen Gábor emlékére Pogány Károly felső tanulói osztály köztanítója az ifjúság és számos hallgatók jelenlétükben, üdvözelve megújítja. 1836. tavaszutó 8.* Nagyenyed, 1838.

⁴³ TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez.* Bp. 1957.

díjták. „A társasági tagok boldogsága a társaság jóllététől, a társaság jólléte pedig az egyesek kellő műveltségétől függ.” „Csak a műveltség nyugalmas és biztos terjedése” eredményez folyamatos fejlődést, és csakis ennek nyomán jöhet létre olyan állam, „melyben mindenkinek elég módja és alkalmja van testi ereje s lelki tehetségeinek kimívelésére.” A testi-lelki tehetségeket leginkább az iskola képes kifejleszteni az emberben. Ezért fontos a népnevelés, a népiskolák állítása, a tanítóképzés reformja. A nép tudatlan, képzetlen, „honja érdekét nem érti,” mert a falusi gyermekek nagy százaléka nem jár iskolába. Ez ellen tenni kell. „Minden kornak megvan a maga tenni valója” – mondja a fiatal tanító. Szükség van a haza érdekében arra, hogy a kollégium diákjai, kikerülve falusi tanítónak, „az értelmesség, jobbítás nevelés” terén tegyenek meg mindent, mint népnevelők. Terjesszék „a lélek, szív és tapasztalás kincseit” és ezáltal biztosítsák „a népben lévő erőknél és tehetségeknek harmoniás kifejtését.” A haza szabadsága is csak akkor valósulhat meg, ha hazánk lakóinak jelentős része az iskolában megismerkedik polgári jogaival és kötelességeivel. Az értelmes, gondolkodó tömegeket nem lehet „kábitani”, ők előbb-utóbb legyőzik „az akadályozó környúlásokat”, kiharcolják a szabadságot.

Kevésbé radikális hangú, de hasonló tartalmú beszéd hangzott el az esztergomi katolikus érseki tanítóképző,⁴⁴ vagy korabeli elnevezése szerint „mesterképző”, 1842. november 3-án történt megnyitó ünnepségén.

Majer István⁴⁵ tanár beszéde⁴⁶ a korszak jellemzésével kezdődik. „Jeles időszakot élünk” –vallja a szerző, „melynek főföladása, haladni.” A haladás egyik első talpköve a nevelésügy reformja. Mindenki egyetért abban, hogy a népet nevelni kell, hiszen ez a „közboldogság fő rugója.” „A népnevelés hazánkban a legkorszerűbb és legközösb óhajítás”. Nem elég azonban a népiskolák számának növelése, nem elég „az értelmesség terjesztésével boldogítani a nemzetet alkotó legnagyobb néposztályt.” A szó szoros értelmében nevelni kell a népet, nemcsak a gyermekeket, a felnőtteket is, érzelmi, erkölcsi, vallási tekintetben. A célszerű népneveléshez, jól képzett tanítók is kellenek. Ezt a célt szolgálja a most megnyitott mesterképző, melyből a jövőben olyan tanítók és népnevelők kerülnek majd ki a katolikus népiskolákba, akik képesek lesznek a nép értelmi, érzelmi, erkölcsi és vallásos nevelésére. Milyen a jó népnevelő? – teszi fel a kérdést a szónok.

⁴⁴ Az intézetet Kopácsy József hercegprímás alapította, igazgatóvá Jaros Vince kanonokot nevezték ki. Három tanár oktatta a növendékeket, Majer István és Rende József paptanárok, valamint Éliás Márton világi zenemester.

⁴⁵ Majer István (1813–1893) teológiai doktor, püspök Esztergomban, Nagyszombatban tanult. 1836-ban szentelték pappá. 1842-től az esztergomi érseki mesterképző-intézet tanáraként működött. 1849-ben a pesti egyetemen a felsőbb pedagógia helyettes tanárává, 1850-ben pedig Pest város nyilvános elemi és magániskoláinak igazgatója választották. Egyik tervezője és létrehozója volt az első pesti bölcsődének. Sokat publikált – főként népnevelési kérdésekről – a korabeli lapokban. Több mint ötven önálló kötete jelent meg. Az ifjúság számára írt munkái rendkívül népszerűek voltak.

⁴⁶ MAJER István: *Szózat az esztergomi mesterképző intézetnek 1842. november 3-i ünnepélyes megnyitásakor*. Pest, 1842.

„A népnevelőknél nem szorgalmazunk rousseau-i nevelést, sem kanti philosophiát, hanem keresztény műveltséget, hogy e szerint a művelt, erkölcsös, keresztény népnevelő egyszerű, de jó falusi nevelést adhasson együgyű népünknek, mely őket istenfélő, engedelmes, becsülettudó, értelmes, szorgalmatos, s mi legfőbb, megelégedett honfiakká alakítja.”

A szónok szerint a katolikus tanító célja tehát nem az, hogy a nép korszerű oktatást, nevelést nyerve gondolkodjon és cselekedjen, hanem hogy engedelmesen és megelégedetten fogadja sorsát.

A leendő katolikus tanítóknak, sokféle tárgyat kell majd az intézetben tanulniuk. Tanulnak majd neveléstant, tanítástudományt, számolást, földrajzot, természettant, történelmet, gazdaságtant, hangászatot, éneklést és rajzot. A szónok reméli, hogy az intézetből kikerülő tanítók nevelőmunkájuk révén „édes hazánk virágoztatásához”, az „ország gyarapításához” hozzájárulhatnak.

1845. nyarán, a miskolci református líceum végzős diákjainak búcsúztatása alkalmával elhangzott beszédekben is számos olyan neveléssel kapcsolatos gondolatot találunk, melyek aktuálisak és érdekesek voltak a hallgatóság számára.

Papp János igazgató⁴⁷ beszédében „neveléstani tárggyal” foglalkozik, mégpedig azokkal a problémákkal, „melyekkel a közintézetekbeni nevelés és tanítás folyvást küzdeni kényszerül.”

A „növendékek külviszonyai” nagymértékben befolyásolják az iskolai nevelőmunka sikerét. A nevelés a szülői házban kezdődik, az iskola csak erre építhet. A szülők felelőssége óriási. A példa, amit a szülői házban lát a gyermek, egész életre meghatározó. A szegény, de becsületes szülők sokszor jobban nevelik gyermekeiket, mint a tehetősök. A szegény családban felnövő gyermek hamar megtanulja a rendszeres munka értékét. A „vagyonnal, s világi rangos állással” rendelkező gazdag szülők gyermeke sokszor rossz példát lát. Ahol vagyonból élnek, a munka nem érték. Az ilyen családokban a szülők „üres idejüket mindenütt örömetesebb, mint gyermekeik közt töltik” nincs idejük, kedvük gyermekeikkel foglalkozni, „így a nevelés egészen elhanyagolva marad”. A szülői példaadást és nevelést nem pótolhatja semmi, az iskolai nevelés csakis erre épülhet.

Az iskolába sokféle gyermek jár. Mindegyik más családi háttérrel, más képességekkel rendelkezik. Azonban „az iskolában minden tanítói előadás a középszerű szellemerővel bíró növendékekhez mért”. Így a „sebes eszü” hasztalanul tölti idejét, unatkozik, a gyöngye „örökre kedvét veszti,” mert nem tudja követni a tananyagot. A tanítókat nem készítik fel az átlagostól eltérő tanulók oktatására, mint ahogy sokan közülük hiányos pedagógiai és szakismeretekkel tanítanak. Iskoláinkban sok „a hivatását nem ismerő tanító” – szögezi le a szónok. Ennek oka a megfelelő képzés hiánya. De bármilyen kiváló is a tanító, néhány taneszköze, tankönyvekre, térképekre szükség van, de az iskolák többségéből hiányoznak „a taneszközök”.

⁴⁷ Papp János (1806–1850) tanár, igazgató. Tanulmányait Hódmezővásárhelyen végezte. Előbb Máramaroszigeten tanított, majd 1842-től haláláig a miskolci református gimnázium igazgatójaként működött.

Bár hoztak az illetékesek az utóbbi időkben „nevelés- és tanításügyi bölcs intézkedéseket”, de sok még a tennivaló az iskolaügyi területén.

A tanulók nevében Lévy József, a későbbi neves költő⁴⁸ búcsúzott egy rövid beszédben az iskolától, a tanároktól és a tanulótársaktól. Az igazgató beszédéhez kapcsolódva arról beszélt, hogy az életbe most kilépő fiatalok a szülői házban és az iskolában kapták meg mindazt a tudományos és erkölcsi alapot, melyre felnőtt életükben építhetnek, tehát „bátran nézhetnek a jövőendő életbe”. A kor, amelyben élnek különös helytállást kíván mindenkitől. „Minden egészséges vérű honfi, s az egész nemzet” a haza felvirágoztatásán dolgozik. Az iskola falait most elhagyó ifjaknak lesz elég feladatuk.

*

A pedagógiai kérdésekkel foglalkozó reformkori prédikációk, temetési beszédek, az iskolai ünnepségeken elhangzott szónoklatok hatalmas mennyiségben maradtak ránk, mind kéziratos, mind nyomtatott formában. A hazai neveléstörténeti kutatás nem foglalkozott velük, pedig ezek a széleskörű nyilvánossághoz szóló beszédek jelzik, melyek voltak a korszakban azok a sokakat érdeklő és érintő kérdések, melyek a nevelésügyi területén megoldásra vártak.

KATALIN FEHÉR

Discours et sermons à propos de l'éducation à l'époque des Réformes

L'auteur s'occupe dans son étude des discours et sermons scolaires, moyen de communication publique important de l'époque des Réformes. C'était le moyen qui avait pu intégrer dans une réflexion commune tous ceux qui – à cause de leur analphabétisme – en auraient été exclu. Une partie du clergé avait reconnu, qu'il est indispensable de convaincre les fidèles de la nécessité de l'éducation. Beaucoup de sermons de tels contenu ont été dits à l'occasion d'enterrement ou bien à l'église, la majorité nous est restée en manuscrit, mais souvent ils sont été également publiés. Les discours scolaires, dits aux occasions importantes, rentrée des classes, examens, fêtes, inauguration de professeurs, s'adressaient à un public plus restreint. L'orateur à cette occasion a été généralement le directeur de l'école ou un professeur, le public se composait des enseignants, des étudiants, des parents et des notabilités de la localité. Comme les auditeurs étaient plus instruits, l'argumentation de ces discours pouvait monter à un niveau plus élevé.

Les discours, s'occupant le plus souvent des problèmes de l'instruction publique, de l'inauguration de la langue hongroise comme langue d'enseignement, nous servent de données de grandes valeurs pour les recherches de l'histoire de civilisation.

⁴⁸ Lévy József (1825–1918) költő, tanár. Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Tanulmányait Miskolcon végezte, majd Késmárkon jogot tanult. 1848-ban a kormány hivatalos lapját, a *Közlönyt* szerkesztette. A szabadságharc bukása után *Pesti Napló* újságírójaként, 1852-től a miskolci református gimnázium tanáraként működött. 1865-től Borsod megye főjegyzői hivatalában dolgozott 1895-ben történt nyugalmomba vonulásáig.